

СПЕЦИФІКА ЗМІН ДІЯЛЬНОСТІ КООПЕРАТИВІВ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

*Л. І. Синявська, к.і.н., доцент
Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького*

Перші воєнні місяці позначилися великою кризою всієї кооперативної системи. Паніка, яка охопила великі маси населення, безпосередньо відбилася на всіх видах і типах кооперативів і їх об'єднаннях. Перш за все в правління посипались масові вимоги негайного повернення вкладів, паїв і займів. Деякі, здавалось, дієві товариства, організації й артілі оголосили про закриття кредитів, припинення оплати чеків і поточних рахунків, про зняття з себе відповідальності за своєчасну доставку і навіть про припинення доставки замовлених товарів і почали вимагати термінового повернення позичок і підтоварених кредитів.

Перші ж мобілізації вкрай негативно вплинули на кадровий склад кооперативів. В армію, як виявилось, були призвані найбільш активні, дієві і сильні господарі, в тому числі члени спілок, правлінь, які й без того були дефіцитними кадровими спеціалістами. Як зазначав М. Л. Хейсін, збитки останніх досягали 30% і навіть 50%, а інколи із кооперативного керівництва залишались, в кращому випадку, одні рахівники, і то один на цілий округ. До того ж, мобілізації ще більше загострили проблему повернення позики, оплати товарів.

Відчутно змінилися і зовнішні умови діяльності кооперативів, на яких відбулися різкі зміни господарсько-економічної кон'юнктури, і, в першу чергу, на кредитних, торгівельних і посередницьких операціях. Традиційний ринок для кооперативів помітно звузився, особливо в перші місяці військових дій, коли було втрачено ряд територій, порушено налагоджені зв'язки, зростаючими транспортними труднощами, фактичним припиненням експортної торгівлі.

У кінці 1914 р. – на початку 1915 р. ситуація, здавалось, дещо стабілізувалась, а низові організації справились з першими труднощами: мобілізованих на фронт господарів замінили їх рідні та близькі, які раніше не були членами кооперативів, при проведенні посівних та збиральних робіт в господарствах нерідко використовували традиційну общинну «допомогу». У населення з'явилися «вільні» кошти: у робітників за рахунок виконання термінових військових замовлень і деякого росту заробітків; у селян – в результаті зросту цін на продовольство, а також надання матеріальної допомоги сім'ям мобілізованих і особливо введення «сухого закону». Розширилися і можливості збуту кооперативної продукції: скорочення експортного ринку в значній мірі було компенсовано за рахунок зростаючого обсягу і асортименту поставок на потреби армії.

Кооператори приклали чимало зусиль до координації дій з органами місцевого самоуправління для отримання і виконання воєнних замовлень і поставок. Однак пробитись на новий ринок, враховуючи низький рівень організації торгівлі і засилля в ньому великих фірм і торговельних посередників, виявилось досить складно. Не вдалось кооператорам потрапити і до складу сформованих навесні-влітку 1915 р. Особливих нарад, які займалися постачанням армії. Спроби створення кооператорами будь-якого координуючого органу або скликання нарад наштовхувались на супротив і залишались безрезультативними, а з кінця 1916 р. фактично було заборонено скликання будь-якого роду з'їздів, і навіть проведення зборів уповноважених стало практично неможливим.

Позичково-ощадні товариства, які до початку війни були лідерами за кількістю закладів і чисельністю членів, пережили всі ті труднощі, які випали на долю кооперації. У ряді товариств члени стали вимагати повернення вкладів і займів, у відповідь правління закрили кредити і стали вимагати дострокового погашення позик і навіть припинили оплату чеків за поточними рахунками. Розгубилося і Управління в справах дрібного кредиту, фактично призупинивши затвердження уставів нових закладів. Поступово труднощі були подолані, і вже найближчий час було відзначено зростання числа кооперативів і їх членів, фінансової потужності, змінилась структура коштів, якими оперували, товариства продовжували видавати позики на господарські і споживчі потреби, але кількість та об'єм цих кредитів помітно зменшились. Проте значно вирости кошти, витрачені на посередницькі операції, де поширеною практикою були поставки інтендантству продовольства та спорядження для армії, в яких кооперативи і особливо їх об'єднання виступали посередниками, приймаючи товари у своїх членів на комісію або закупаючи їх по фіксованій ціні, надаючи кредити під заставу продукції, не обмежуючись кооперативним середовищем, закупаючи товари у місцевого населення. Все більш чітко в господарсько-економічній діяльності товариств прослідковується тенденція придбання власних підприємств. В цілому кредитна кооперація в роки війни змушена була дещо змінити структуру своїх операцій, став ще більше універсальною за характером та напрямками своєї діяльності. З середини 1916 р. вона за кількістю закладів, а з 1917 р. і за чисельністю членів поступалася позиціями лідера споживчим спілкам.

Споживча кооперація особливо в перші місяці війни також опинилась в досить складному становищі, але змогла порівняно безболісно подолати кризу товарного і грошового ринку та позбутися деяких своїх великих недоліків: надання товарів в кредит, збиткової торгівлі, нестачі пайового капіталу і виплати високих відсотків за дивідендами. Крім того, намагаючись подолати ці недоліки споживчі спілки змогли зміцнити свої фінансові та господарські позиції. Відбувається збільшення кількості споживчих товариств, їх учасників, торговельних пунктів і оборотів. Серед факторів, що

сприяли зростанню споживчої кооперації, слід виділити зростаючий попит покупців на товарний дефіцит та ріст цін на товари першої необхідності. Дещо змінюється і склад учасників, котрий стає більш строкатим за рахунок вступу у кооперативи осіб середнього достатку, які раніше не мали в цьому потреби, та росту чисельності незалежних робітничих спілок, у які починають вступати цілі підприємства. Помітно збільшився та став різноманітним асортимент товарів в кооперативних лавках, залучаючи все нові прошарки населення. Але поступово зубожіння товарного ринку на передній план виходять розподільно-постачальницькі функції спілок, які поступово втягувались в урядову систему організацій з забезпечення продовольством армії та тилу. Крім того, набуває яскравого вираження співпраця споживчих товариств з іншими формами кооперативів, яка до 1914 р. носила епізодичний характер, а з початком війни набула форми цілеспрямованої політики з боку різних гілок кооперативного руху і проявилась у створенні так званих «змішаних» кооперативних спілок, що складались із кооперативних товариств різних форм: у першу чергу з кредитних та споживчих. У цілому споживча кооперація в даний період виходить на перше місце в кооперативному русі, як за кількісними, так і за якісними показниками і стає домінуючою силою кооперативного будівництва.

У не менш складному становищі опинились сільськогосподарські громади, товариства та артілі, більшість з яких поступово прилаштувались до нових умов ринку. Фактично призупинка іноземного імпорту підвищила попит на ремісничо-кустарні вироби, а постійно зростаючі потреби армії і тилу створили нові ринки. Укріпилась матеріальна база і розширились сфери діяльності вже існуючих збуто-постачальних та переробних кооперативів, виникає ряд нових спілкових об'єднань. Помітно зросла чисельність дрібних і середніх кравецьких, чоботарних, ткацьких артілей. Скориставшись сприятливою кон'юктурою, активізували свою діяльність молочні та маслопереробні товариства та артілі, хоча на молоко ціни в перший рік війни вирости у півтора рази, але разом з тим помітно піднялись накладні та транспортні витрати, гостро стала проблема організації перевозок та збуту.

Таким чином, кооперативна система, здолавши труднощі, за роки війни помітно виросла в кількісному, організаційному і господарському відношеннях, перетворившись у помітну силу в економічному та суспільному житті країни. Але разом з успіхами кооперативного будівництва вона в значній мірі виконувала лише постачальницько-розподільні функції, надані їй урядом, і не зуміла, як в силу особистої слабкості, так і об'єктивних причин, суттєво вплинути на наростаючу політико-економічну кризу.

Література

1. Корелин А. П. Кооперация и кооперативное движение в России. 1860-1917 гг. / А. П. Корелин. – М.; РОССПЭИ, 2009. – 391 с.
2. Орлов А. С. Кооперация в России накануне и во время войны / А. С. Орлов. – М.: Изд-во Т-ва И.Н. Кушнерев и К°, 1915.–72 с.
3. Половец В, М. Історія кооперації Лівобережної України (1861–1917 рр.) / В. М. Половец. – Чернігів: Просвіта, 2002. – 266 с.
4. Прокопович С. Н. Кредитная кооперация в России / С. Н. Прокопович. –М.: Кооперативное изд-во, 1923. – 10 с.
5. Реєнт О. Перша світова війна і Україна / О. Реєнт, О. Сер-дюк. – К.: Генеза, 2004. – 473 с.
6. Сидорович О. С. Споживча кооперація на Лівобережній Україні в другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст.: історичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України» і О. С. Сидорович. – Луганськ, 2006. – 20 с.
7. Фареній І. А. Кооперативний рух у Надніпрянській Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття / І. А. Фареній. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2008. – 432 с.
8. Хейсин М. Л. Кредитная кооперация в России: Исторический очерк и современное положение / М. Л. Хейсин. – 2 изд. – Петроград: Кооперация, 1918. –315 с.